

אתיקה במחקר בחינוך: שיח של סמכות ואכפתיות במרחב שבין מרצה לבין סטודנט

קלאודיה גלושנקוף^a, חנה עזר^b, מכללת לוינסקי לחינוך

המחקר הנוכחי בוחן בגישה איכותנית-פנומנולוגית את האופן שבו מרצים-חוקרים בכירים במכללה לחינוך במרכז הארץ תופסים סוגיות אתיות במחקר בחינוך הקשורות ליחסי מנחה-מונחה, וכיצד הם מתמודדים עם סוגיות אלו. במחקר עלו הסוגיות 'הסכמה מדעת', 'בעלות על הנתונים' ו'זכויות פרסום'. כן עלו בעיות, דילמות ופתרונות אפשריים, המסתמנים כייחודיים למכללות לחינוך, שבהן תפיסת ההכשרה היא מבוססת-מחקר, ושדה המחקר של המרצים-החוקרים הוא לרוב גם מרחב ההוראה שלהם או שדה ההתנסות של הסטודנטים שלהם. המשותף לשלוש הסוגיות הוא הא-סימטריות שביחסים בין המרצה, שהוא חוקר ומנחה מחקר כאחד, לבין הסטודנט, שהוא לומד וחוקר, ולעתים אף נחקר בעצמו. במצב זה משמשים סמכות וכוח מצד אחד, ואכפתיות ותמיכה של המנחה בפיתוח למידה, מיומנויות מחקר והכשרה להוראה מן הצד האחר. דילמה זו היא מקור להתחבטות אתית קבועה בשיח החינוכי-מחקרי-אקדמי.

קלאודיה גלושנקוף

חנה עזר

מבוא

באופן קבוע ושיטתי ומפיק לקחים על בסיס הראיות המחקריות. העיסוק במחקר במכללות לחינוך התפתח, בין השאר, גם על רקע הפתיחה וההתרחבות של תכניות לתואר שני (M.Ed), המלוות בעבודות מחקר⁴. למעשה, הכשרת המורים בעולם ובארץ משלבת מחקר-מורה ומחקר-סטודנט, המשלב מרכיבים מחקריים בהתנסותו בשדה כחלק בלתי-נפרד מתפיסת ההכשרה⁵. התוצאה היא מחקרים רבים בתחום רחב זה של מחקר-מורה⁶. התפיסה הרווחת כיום היא אפוא שפיתוח בהכשרת מורים צריך להתבסס על ראיות ממחקרם. השאיפה היא שלא רק הפרקטיקה תהיה מבוססת ראיות, אלא גם המדיניות הקובעת את הכשרת המורים⁷. מטבע הדברים, מחקר יישומי מעין זה - שבו החוקר בוחן את סביבת עבודתו או את סביבת העבודה בבית הספר, מוביל לשאלות אתיות המוכרות

סוגיות ודילמות אתיות במחקר מעסיקות חוקרים ואנשי אקדמיה שנים רבות. במחקר חינוכי החלו סוגיות אלו לעלות לדיון בעקבות התפתחות של גישות מחקר איכותניות ותפיסתן כגישות לגיטימיות למחקר במדעי החברה וההתנהגות¹. במכללות לחינוך בישראל התעוררו בעשור האחרון דיונים באתיקה במחקר בחינוך^{2,3}. אחת הסיבות להתעוררות היא כפי הנראה התמורות שחלות במכללות לחינוך, ביניהן עידוד המחקר וקידומו אצל חברי הסגל ודגש במחקר-מורה, שבמסגרתו המורה חוקר את סביבת עבודתו

a ד"ר קלאודיה גלושנקוף, יו"ר ועדת אתיקה במחקר; מרכזת תחום המוזיקה בחוג לגיל הרך, בית הספר לחינוך, claudia.gluschkoff@gmail.com

b פרופ' חנה עזר, סגן נשיא למחקר ולפיתוח ועומדת בראש רשות המחקר, hezer@levinsky.ac.il

אתיקה במחקר (Institutional Board Review), המחייבות את המרצים החוקרים ואת המוסד שבו הם עובדים. בין השאר ועדות האתיקה מקפידות על סוגיות כגון מידת הנזק שעלולה להיגרם לנחקרים ושמירה על פרטיות הנחקרים. מחקרים הנערכים במסגרות חינוכיות שבהן ההתערבות המחקרית אינה שונה מהפרקטיקה החינוכית המקובלת באותן המסגרות, אינם נדרשים לקבל אישור מהוועדה¹⁴. מערכת הפיקוח על עריכת מחקרים במערכת החינוך בישראל נתונה בידי המדען הראשי של משרד החינוך, והיא כוללת הנחיות ברורות להגשת הצעות מחקר ובקשות אישורים לעריכת מחקרים במוסדות חינוך. החוקר חייב לקבל אישור לאיסוף נתונים. יוצאים מן הכלל הם סטודנטים בהוראה, שאינם מחויבים בקבלת אישור במקרים שבהם הם אוספים נתונים כחלק מתהליך ההתנסות בהוראה במהלך יום לימודים רגיל בבית הספר, ונתונים אלו משמשים רק לצורכי לימוד ולא לפרסום¹⁵. הוראה זו דומה להוראות התקפות במכללות בארצות הברית¹⁶.

סוגיות אתיות אחרות עולות מהיחס בין מרצה לסטודנט, שבהגדרתו אינו סימטרי. מטפורות שונות מגדירות יחסי מרצה-סטודנט, בעיקר בתואר שלישי, במונחים של אכפתיות ותמיכה, כגון 'המנחה כהורה' או 'כאחות גדולה', ובמונחים מצביים, כגון 'יצירה משותפת במטבח', 'עבודה בגינה' או 'טיול ברגל'¹⁷. חוסר האיזון נובע לא רק מהבדלים במעמד ובניסיון האקדמי, אלא גם מהבדלי תפיסה עקרוניים, המגדירים יחסי כוח בין בעל הסמכות לבין הלומד¹⁸.

חוסר האיזון בא לידי ביטוי בעת פרסום מחקר, שבו הסטודנט משמש כעוזר מחקר או כמבצע המחקר (בעיקר במחקרים לתואר שני ושלישי). שמו של מי יופיע ככותב ראשון? באתר כתבי העת ברפואה מצוין, למשל, שעל הכותבים להחליט ביניהם מראש מהו סדר הצגת הכותבים¹⁹, אך ההנחיות של האגודה האמריקאית למחקר בחינוך קובעות שסדר הצגת הכותבים יהיה תוצאה של מידת המנהיגות והתרומה של כל אחד מהשותפים²⁰. כיוון שמרצים-חוקרים חייבים לפרסם כדי להתקדם בסולם האקדמי, סטודנט עלול לוותר על זכויותיו כדי לרצות את המרצה-המנחה^{21,13}.

מדסן ודייוויס²² מצביעים על מחקר (כגון זכויות פרסום, ניגודי אינטרסים, גניבה ספרותית, מערך מחקר, התנהגות בלתי-הולמת) ומתן שירות ומקצועיות (כגון ייעוץ ויחסים בין עמיתים) כשתי הקטגוריות החשובות בהתנהגות אתית של מרצה במוסד להשכלה גבוהה. תחומים אלו אף מקבלים ביטוי בהצהרה על אתיקה מקצועית של האגודה האמריקאית של מרצים באוניברסיטה²³.

מטרות המחקר ושאלותיו

מטרות המחקר הן לבחון את האופן שבו מרצים-חוקרים בכירים במכללה לחינוך במרכז הארץ תופסים סוגיות אתיות במחקר בחינוך הקשורות ליחסי מנחה-מונחה, וכיצד הם מתמודדים עם סוגיות אלו. שאלות המחקר הן: מה הוא טבעם של יחסי מנחה-מונחה במחקר? אילו בעיות כרוכות ביחסי מנחה-מונחה במחקר? אילו דילמות מעלים המרצים, ומהן הדרכים שבהן הם מתמודדים עם הבעיות האתיות?

בתחום המחקר בכלל ובתחום המחקר החינוכי בפרט. לאור הרחבת המחקר במכללות לחינוך ועידוד הסגל האקדמי לעסוק במחקר-מורה, עולה לאחרונה סוגיית הקשר המחקרי בין מרצה, שלעיתים קרובות הוא גם מנחה, לבין סטודנט, שהוא גם המונחה. המחקר במאמר הנוכחי מתמקד בסוגיה ייחודית זו של יחסי מנחה-מונחה, והוא חלק ממחקר רחב יותר שבחן תפיסות של אתיקה במחקר בחינוך.

סקירת ספרות

מחקרים בתחום החינוך מתבצעים על פי רוב במסגרות חינוכיות מוגדרות, המונחות על ידי ערכים ותפיסות עולם מוצהרות וסמויות. במחקרים אלו משתתפות אוכלוסיות שונות (מחנכים, תלמידים, משפחות) בקהילות ספציפיות. החוקר הנכנס להקשר זה עשוי להיות בעל תפיסות וערכים שאינם תואמים את אלו של המסגרת שאותה הוא חוקר. מפגש זה מעלה סוגיות אתיות, בייחוד במקרים של מחקר איכותני, כגון שמירת האוטונומיה של המשתתף, ייצוג נאמן של קולו ויחסי חוקר-נחקר-משתתף בכללותם^{11,10,9}.

מרצה בתחום החינוך, שבין יתר חובותיו חונך סטודנטים בצעדיהם הראשונים במחקר, אך גם חוקר אוכלוסיות ונושאים שלפעמים חופפים את שדה ההוראה שלו או את שדה ההתנסות של הסטודנטים, מוצא את עצמו לא אחת מתמודד עם דילמות אתיות.

במצב של דילמה אדם נאלץ להכריע בין חלופות שונות לפעולה, כאשר כל אחת מהן רצויה במידה זו או אחרת, ולפיכך אין למצב פתרון חד-משמעי ופשוט. "ההכרעה בדילמה אתית כרוכה בהתלבטות ובבירור עצמי בדבר סדר העדיפויות של הערכים ובהשערות לגבי התוצאות הצפויות של המעשה"²⁴.

דוגמאות לדילמות אופייניות בסוגיית האתיקה במחקר החינוכי מוצגות על-ידי פרידמן¹² וקוזמינסקי³: האם לבקש מממונים חוות דעת על עובדיהם לצורך עריכת מחקר מבלי ליידע את העובדים? האם להשתמש בחומרי למידה ובעבודות של תלמידים לצורכי מחקר? כיצד להפוך מחקר לבעל ערך חינוכי לסטודנטים המשתתפים בו מבלי לפגוע בפרטיותם?

שאלות אלו מובילות לסוגיה המרכזית של מאמר זה: יחסי מרצה-סטודנט. יחסים אלו הופכים ליחסי חוקר-נחקר, כאשר המרצה משתמש בסטודנטים כנחקרים או כעוזרי מחקר האוספים נתונים. הסיוע בסטודנטים עשוי אמנם לחשוף אותם לתהליך המחקר בצורה בלתי-אמצעית ומעניק להם הזדמנות להתנסות במחקר לצורך למידה, אולם הוא גם עלול לפגוע בזכויותיהם כסטודנטים, המגיעים לשיעור לצורכי למידה, או להפקיע מידיהם את זכותם על מחקריהם האישיים. נוסף על כך, קיום המחקר עלול לשנות את תכנית הלימודים הרצויה, כדי שאפשר יהיה להתאימה לצורכי המחקר. לסוגיה זו השלכה מיוחדת במכללות להכשרת מורים, מאחר שסטודנטים אלו יהיו בעתיד מורים-חוקרים בעצמם, כאלה שצריכים להיות מודעים לכללי האתיקה במחקר במהלך יחסיהם עם תלמידיהם הם².

סוגיות מעין אלו עולות כאשר המרצים משתמשים בנתוני ההוראה בקורסים שלהם, ולעיתים אף מנסים שיטות הוראה חדישות, שאולי אינן המוצלחות ביותר, רק משום שהם רוצים לבדוק אותן לצורכי מחקר^{14,13}. כל מוסד להשכלה גבוהה בארצות הברית מפקח על שמירת כללי האתיקה באמצעות ועדות

מתודולוגיה

כשהחוקר הוא גם המרצה בקורס, ולפעמים המחקר הוא חלק מחובות הקורס, עד כמה הסטודנט רשאי לסרב להשתתף במחקר מבלי שייפגע? האם המרצה צריך להעמיד את הסטודנט בפני מצב המעצים את חוסר שיווי המשקל שביניהם או שעליו לוותר על חומר בעל פוטנציאל למחקר? אכן זו דילמה, שהפתרונות שלה אינם חד-משמעיים.

אחד הפתרונות שהציעו המרואיינים לדילמה זו הוא לבקש את הסכמתו של הסטודנט לאחר סיום הקורס ומתן הצינונים. פתרון זה אינו אופטימלי, שכן (כדברי אחת המרואיינות) "אולי גם אחרי שאת מפסיקה להיות מורה שלהם, עדיין הכוח שלך קיים. זה לא אדם זר שירגיש חופשי להגיד לך 'לא, אל תשתמשי בסיפור חיים שלי', כי את עוד סטודנטית ואת נמצאת במכללה".

פתרון אחר הוא לבקש אישור להשתמש בחומרים לאחר שהסטודנט סיים את לימודיו במכללה ולהחזיר לסטודנט את פרק הניתוח לקבלת אישורו. כך עולה בתיאור הבא:

עברו הרבה שנים ושמרתי אצלי את התקשורת בינינו [התכתבות במייל בין המרצה לבין סטודנטית שהייתה בחופשת לידה] ולא עשיתי עימה כלום, וכשהתבקשתי על ידי ע' לכתוב פרק בספר, נזכרתי בחומרים הללו ופניתי אל הבחורה וקיבלתי את רשותה ואת בקשתה להשתמש בשם שלה באותה התקשורת. כשסיימתי לכתוב את הפרק שלחתי אותו לאישורה. היא קראה אותו, ושאלתי אותה לדעתה על הממצאים שלי וקיבלתי תגובה - 'זה לא אני, יצא משהו מדהים'. היה לה חשוב שידעו מי היא ומה היא.

מסיפור זה ומדומים לו עולה שמה שנתפס כסוגיה אתית ביחס בין המרצה-חוקר והסטודנט-נחקר בשלבי לימודי ההכשרה שלו, עשוי להפוך להזדמנות של למידה אצל הסטודנט לאחר סיום לימודיו. תופעה זו נובעת כנראה מכך שנושאי המחקר של המרצה-חוקר הם נושאים רלוונטיים לנחקר, שבינתיים הפך בעצמו למורה עצמאי המעוניין בהתבוננות רפלקטיבית במעשיו. מקרים מעין זה גם מחזקים את התפיסה העכשווית בהכשרת מורים, לפיה מחקר-מורה הוא חלק בלתי נפרד מהכשרתו ומעבודת ההוראה, והוא נרכש במהלך ההכשרה ומתוך המודל שמציב בפניו המרצה.

בעלות על הנתונים

סוגיית הבעלות על הנתונים עולה גם היא בדברי המרואיינים. סוגיה זו רלוונטית במיוחד בשנים האחרונות, עם התרחבות מרחב הלמידה-הוראה, הכולל בתוכו גם מרחבים וירטואליים. שימוש בפורום באינטרנט והעלאה לרשת של חומרים בעלי פוטנציאל מחקרי בלתי-מבוטל הם תופעה נפוצה בקורסים רבים. המרחב הווירטואלי הוא לכאורה שוויוני ודמוקרטי, ועל כן עולות סוגיות כגון: מי רשאי להשתמש בחומרים האלה? האם מרצה הקורס בלבד או כלל משתתפי הקורס? האם כל פורום שהוקם בחסות המוסד יכול לשמש הן את המרצה והן את הסטודנט לצורכי מחקר? אחת ממשתתפות המחקר הציעה פתרון של קבלת הסכמה מדעת: "בספר שלי מופיע טקסט מקוון של סטודנטיות מפורום [מסוים], והן הביעו את הסכמתן שאשתמש בו, ושינינו את שמותיהן, ומבחינה אתית פתרנו את הבעיה". מרואיינת אחרת העלתה את דילמת השימוש בחומרים של סטודנטים: "אני חושבת שזה בעייתי [שימוש בחומרים שנאספו על ידי סטודנטים] דווקא בלימודים המתקדמים של התואר השני, שהדטה של הסטודנטים [קרי: הנתונים שנאספו]

גישת המחקר היא איכותנית-פנומנולוגית, החושפת את תופעת האתיקה במחקר בחינוך לפי תפיסות המשתתפים במחקר. במחקר השתתפו תשעה מרצים - חוקרים בכירים במכללה לחינוך במרכז הארץ - שתחום מחקרם הוא במדעי ההתנהגות ובנושאים הקשורים לחינוך ולהכשרת מורים. הם נבחרו למחקר משום שהם עורכים מחקרים באופן קבוע ומנחים סטודנטים באופן אישי בסמינריון מחקרי לתואר ראשון או שני או בפרויקט גמר מחקרי לתואר שני. בתפקידם כמרצים, הם מלמדים קורסים בלימודי תואר ראשון (בוגר הוראה) או בתואר שני (מוסמך בהוראה), או בשניהם. כל אחד מהם הביע בעל פה את נכונותו להשתתף במחקר.

כלי המחקר שנמצא המתאים ביותר לענות על שאלות המחקר הוא ריאיון עומק חצי פתוח עם כל חוקר בנפרד. הריאיון כלל שאלות כגון: אילו סוגיות אתיות עלו במהלך מחקרים שערכת? האם עלו סוגיות אתיות בעת הנחיית מחקרים של סטודנטים ומהן הסוגיות? איזה סוג של אישורים ביקשת בעת עריכת מחקר? הריאיונות תועתקו ונותחו ניתוח תוכן רקורסיבי שהתבסס על קידודים, חלוקה לקטגוריות ברמות שונות ומציאת קשרים ומשמעויות חדשות. את התהליך ביצעה כל חוקרת בנפרד ואחר כך הוצלבו הניתוחים. בתהליך של דיונים משותפים הגיעו החוקרות להסכמה גבוהה בנוגע לקטגוריות שנמצאו. באופן זה עוצבו כמה קטגוריות-על, כגון *יחסי חוקר-נחקרים* ו*יחסי עמיתים-חוקרים*. המאמר הנוכחי מתמקד בקטגוריה *יחסי מנחה-מונחה*.

ממצאים ודיון בקטגוריה יחסי מנחה מונחה

הדילמות העולות מהמפגש הייחודי בין מרצה-מנחה-חוקר לבין סטודנט-מונחה מוצגות על פי תת-הקטגוריות *הסכמה מדעת*, *בעלות על הנתונים* ו*חזיונות פרסום*.

הסכמה מדעת

הנגישות לסטודנטים ולחומרים היכולים לשמש כנתונים למחקר של מרצה, עלולה לפתות את המרצה להשתמש בחומרים של הסטודנטים או להפוך את הסטודנט לנחקר. כך עלה לדוגמה בריאיון עם אחת החוקרות: "אתה אף פעם לא יודע מתי אתה מנצל ומתי אתה לא מנצל". נוצר פיתוי לנצל "דווקא בגלל התפקיד שלי בתואר השני", וביתר הרחבה:

[...] הרבה מאוד אנשים עושים על הסטודנטים מחקרים, ולא בכל הפעמים מבקשים אישור מהסטודנטים, כי כולנו נותנים תרגילים בשיעורים ומאוד בקלות העבודות שנותנים לסטודנטים הן חלק ממאמר שאנחנו כותבים. אולי אפילו אנחנו שואלים את רשותם, אבל הם בפוזיציה שהם לא יכולים להגיד לא.

מן הדברים עולה שהבעיה נעוצה בחוסר שיווי המשקל המובנה ביחסי הכוח בין מרצה וסטודנט, ובעיקר כאשר שדה ההוראה משמש גם כשדה המחקר. התנהגות אתית במחקר מחייבת קבלת הסכמה מדעת מהנחקר, שהיא גם הסכמה חופשית²⁵, כלומר זכות בחירה, ללא לחץ או כפייה כלשהם, האם להשתתף במחקר ובאיזה שלב להפסיק את ההשתתפות במחקר²⁶. הנחקר יחליט על השתתפותו במחקר רק לאחר קבלת כל המידע הרלוונטי על מטרות המחקר ומהלכו וכן על מידת הסיכונים שקשורים להשתתפותו במחקר²⁷.

מתעוררת בעיקר בפרסומים המתבססים על עבודות גמר של סטודנטים בתואר שני.

הסיפור הבא ממחיש סוגיה זו:

פעם אחת כתבתי מאמר על בסיס עבודה של סטודנטית והזמנתי אותה להיות שותפה שלי, והיא לא ידעה איפה לשים את עצמה מרוב הערכה. השם שלה מופיע אחריי, כי אני כתבתי את המאמר והוספתי חלק משלי. בלב שקט עשיתי את זה, כי הוצאתי את עיקרי הדברים וזה בזכות ולא בחסד [...] אני עיבדתי את הדברים של הפרויקט לצורך משהו אחר והשתמשתי בחלק מהעבודה של הסטודנטית, ולכן הייתה לי הזכות להיות ראשונה, כי העבודה של הסטודנטית היא public domain, וברגע שהיא התפרסמה, אני יכולה להתייחס אליה וניתן לאזכר אותה ולצטט מתוכה.²⁸

מרואינית אחרת תהתה בנוגע לפרסום שם כותב על מאמר שנכתב בעקבות עבודת מחקר של סטודנט: "אם את מפרסמת עבודה שעושה סטודנטית שלך, והיא אומרת 'אני לא רוצה עכשיו להשקיע בכתיבה, את כותבת את כל הדברים'. אבל היא בעצם עשתה את איסוף הנתונים, אז היא צריכה להופיע כמחברת, או אולי מספיק שתגידי לה תודה?" מרואינית אחרת מתארת מקרה שבו התפרסם מאמר שכתבה סטודנטית בכוחות עצמה ובעידודה של המנחה:

היה מקרה שסטודנטית פרסמה מאמר על סמך פרויקט מחקרי שעשתה בהנחייתי, והיא לא רשמה את שמי ככותבת, אלא כהערת שוליים שאני הנחייתי אותה, וזה בסדר גמור מבחינתי. היא כתבה את כל המאמר וזה שלה. זו עבודה שלה בלבד. אם היא יכולה לכתוב מאמר ללא עזרתי, אז כל הכבוד, שתעשה את זה ותפרסם את זה.

הדוגמה שלעיל מעידה על מדיניות של תמיכה בקידום אקדמי של סטודנטים. עם זאת, יש הרואים בסוגיה של פרסום מחקר על בסיס עבודת סטודנטים עניין רגשי: "הנושא של סדר הכותבים בא ממקום מאוד רגשי". במכללות לחינוך הבעיה נובעת אולי "מהעובדה שהנושא של מחקר במכללות הוא צעיר", ולכן נושא האתיקה שבפרסום טרם הוסדר, לא באופן פורמלי ולא באופן בלתי-פורמלי. לפיכך, בשל היות הבעיה חדשה יחסית וכרוכה ברגשות, הפתרונות שהוצעו במחקר הנוכחי והתהיות שהועלו, היו קשורים למצבים ספציפיים והיו שונים ממרואיין למרואיין.

סיכום ומסקנות

המחקר בחן את האופן שבו מרצים-חוקרים בכירים במכללה לחינוך במרכז הארץ תופסים סוגיות אתיות הקשורות ליחסי מנחה-מונחה במחקר בחינוך, ואת הדרכים שבעזרתן הם מתמודדים עם סוגיות אלו. הסוגיות שעלו מוכרות בעולם האקדמי - הסכמה מדעת, בעלות על הנתונים וזכויות פרסום. הבעיות, הדילמות והפתרונות האפשריים, עם זאת, מסתמנים כייחודיים למכללות לחינוך, שבהן המחקר הוא עיסוק חדש יחסית, ושדה המחקר של המרצים-החוקרים הוא לרוב גם מרחב ההוראה שלהם או שדה ההתנסות של הסטודנטים שלהם.

המשותף לשלוש הסוגיות הוא הא-סימטריות שביחסים בין המנחה, המשמש כמרצה וכמנחה מחקר כאחד, אך גם כחוקר בעצמו, לבין הסטודנט המשמש גם כלומד וגם כחוקר, אך לעתים גם כמחקר עצמו. חוסר שיווי המשקל הזה איננו ייחודי למכללות לחינוך. האו ומוזס', לדוגמה, מצביעים על היחסים

היא כבר ברמה שאפשר להשתמש בה, דבר שלא היה כך בתואר ראשון [...] זאת שאלה אתית מאוד".

לכאורה, הסכמה מדעת מיישבת את הדילמה במקרים הללו. אבל האם יש לבקש הסכמה לשימוש בחומרים שאספו סטודנטים כחלק מחובותיהם בהתנסות בשדה או בעבודת המחקר שלהם במסגרת סמינריון או עבודת גמר? האם בעלות על הנתונים מוגבלת לזה שהפיק אותם, לזה שאסף אותם, לזה שניתח אותם, או שהיא גם נחלתו של זה שהנחה את הסטודנט? המרצה שואף לפרסם את הידע החדש, שהוא היה שותף לתפיסתו ולעיצובו, אולם השאלה בעינה עומדת: של מי הבעלות על הנתונים? הרי הסטודנטים הם אלו שאספו נתונים ועיבדו אותם לשם לימוד סוגיה בהנחיית המרצה, ועתה המרצה-חוקר משתמש בחומריהם לכתוב מאמר. עולה גם השאלה: האם אין סכנה ששיקולים זרים לתפקידו כמרצה ינחו את המרצה בעת קביעת חובות הסטודנטים, וכך עלול להיות ניצול לרעה של הסטודנטים כאוספי נתונים?

במקרה של מרצה המנחה עבודות גמר של סטודנטים לתואר שני, הסוגיה נשקלת מנקודת מבט אחרת. הסטודנט אוסף ומנתח את הנתונים לצורכי מחקר משלו, בהנחייתו של המרצה. המרצה כחוקר מנוסה עשוי לזהות בנתונים פוטנציאל למחקר מעמיק יותר או מסוג אחר ולהיות מעוניין להשתמש בהם למחקרו שלו. הדילמה המשתמעת היא אם כך האם לקדם את הידע בתחום הנחקר באמצעות שימוש בחומרים שאספו הסטודנטים או לכבד את הסטודנט כבעלים הבלעדי של הנתונים? אחת המשתתפות כינתה את הדואליות שבתפקידה כמי שהיא בעלת "שני כובעים". משתתפת אחרת מפרידה את שני "כובעיהם": "אני מנחה פרויקטים מתוך תחושה של נתינה לסטודנטים. אני מאפשרת להם לבוא עם הרעיונות שלהם ולא עם רעיון שאני רוצה שהם יחקרו. לא על זה אני מתבססת בחיי האקדמיים". נראה אפוא שהגבולות בין איסוף הנתונים, בעלות עליהם, עיבודם ופרסומם, בייחוד במחקר איכותני, במסגרת מכללה לחינוך, הם עמומים ונתונים לשיפוט מזוויות ראייה שונות.

זכויות פרסום וסדר פרסום

סוגיית הפרסום מעמיקה את הבעיה: מי חתום על הפרסום, ובאיזה סדר נרשמים השמות של המנחה והמונחה? שאלה זו

1. Howe, K.R. & Moses, M.S. (1999). Ethics in educational research. *Review of Research in Education*, 24, 21-59.
2. כפיר, ד', שמאי, ש' וקינן ע' (2001). סוגיות ודילמות אתיות במחקר במכללות להכשרת עובדי הוראה וחינוך. *דפים*, 32, 29-10.
3. קוזמינסקי, ל' (2006). התנהגות אתית של חוקרים ואתיקה במחקרי מורים. *שבילי מחקר*, 13, 16-12.
4. Ezer, H. (2009). *Self-study approaches and the teacher-inquirer: Instructional situations case analysis, critical autobiography and action research*. Rotterdam/Boston/Taipei: Sense Publishers.
5. Krokfors, L. (2011). *What is it about Finland? The goals and structures behind teacher education*. A symposium presented at the AERA Annual Meeting, New Orleans, April 7-12.
6. Robinson, M. & McMillan, W. (2006). Who teaches the teachers: Identity, discourse and policy in teacher education. *Teaching and Teacher Education*, 22, 327-336.
7. Brouwer, N. & Korthagen, F. (2005). Can teacher education make a difference? *American Educational Research Journal*, 42(1), 153-224.
8. Cochran-Smith, M. & Fries, K. (2005). The AERA panel on research and teacher education: Context and goals. In M. Cochran-Smith & K. M. Zeichner (Eds.), *Studying teacher education: The report of the AERA Panel on Research and Teacher Education* (pp. 37-68). Mahwah, NJ: LEA Publishers.
9. Artino, Jr., A.R. & Brown, S.W. (2009). Ethics in educational research: A comparative analysis of graduate and faculty beliefs. *College Student Journal*, 43(2), 599-615.
10. Kansanen, P. (2003). Pedagogical ethics in educational research. *Educational Research and Evaluation*, 9(1), 9-23.
11. Sañudo, L. (2007). La investigación educativa y su componente ético. *Hallazgos - Revista de Investigaciones*, 59-71.
12. פרידמן, י' (2006). אתיקה במחקר החינוכי: החוקר, הנחקר והמדע. *שבילי מחקר*, 13, 27-17.
13. Kfir, D. & Shamai, S. (2002). Ethical issues and dilemmas in research at teachers' colleges. *Education*, 123(1), 134-153.
14. Richman, K.A. & Alexander, L.B. (2006). Ethics and research with undergraduates. *Ethics and Education*, 1(2), 163-175.

המורכבים שבין מרצה לבין סטודנט באוניברסיטאות, הטומנים בחובם חוסר איזון מבחינת יחסי הכוח, אך לעתים קרובות גם יחס תלותי. מרכיבים של סמכות וכוח משמשים את המרצה-המנחה, אך קיימים גם מרכיבים של אכפתיות ותמיכה של המנחה בפיתוח למידה ומיומנויות מחקר אצל הסטודנט. דילמה זו מהווה מקור לרגישות אתית במחקר.

הסוגיות שהוצגו במחקר זה מוארות באור מיוחד במכללות לחינוך, שבהן המרצים מלמדים, מנחים סטודנטים בהתנסות בשדה ובצעדיהם הראשוניים במחקר, ובה בעת גם חוקרים את הסטודנטים שלהם או את סביבת ההתנסות והלמידה שלהם. הדילמה המרכזית היא אפוא זו של המנחה המתלבט בין היותו מלמד אכפתי ותומך לבין היותו מורה-חוקר, המחויב, כחלק מתפיסת ההכשרה העכשווית, למחקר בשדה ההוראה, והאמור להוות מודל לסטודנטים שלו^{8,5,4}. דילמה זו נעה, כאמור, בין מרכיבים של כוח וסמכות כמורה-מלמד, הלוקח לעצמו את הזכות לשמש גם כחוקר, לבין מרכיבים של אכפתיות ותמיכה כמנחה וכמכשיר מורים. סביבה מחקרית מורכבת דורשת, כנראה, דרכי פעולה ופתרונות שונים מאלו המקובלים בעולם האקדמי (שלא במכללות לחינוך). דוגמה לסוג אחר של התנהלות מחקרית הרגישה לקהילה מציעים פטרסון, ג'קסון ואדוארדס²⁹. הם מציעים להגדיר מראש עקרונות של בעלות, שליטה ונגישות בבסיס ההסכם בין החוקר לקהילה המשתתפת במחקר, הסכם המהווה תנאי למחקר ומחייב משא ומתן תמידי, ולכן הוא דינמי במהותו. במחקר הנוכחי לא הוזכרו חוזים המגדירים מראש את מערכות היחסים בין מנחה לבין מונחה, אולם עלתה סוגיית הבעלות על הנתונים. "של מי הנתונים הנאספים במחקר שערך הסטודנט" היא שאלה שנשאלה לא אחת ברמה העקרונית^{12,3}.

במכללות לחינוך מסתמנת מודעות לסוגיה וקיים ניסיון לפתור את הבעיה באמצעות שיתוף הסטודנט בפרסום האקדמי של הממצאים. זאת מתוך מחשבה שעצם הכתיבה המשותפת עם המנחה תשמש תרגול טוב לסטודנט העושה את צעדיו הראשונים באקדמיה ומכין עצמו להיות מורה-חוקר בעצמו - סטודנט שעם השנים יצטרך לפרסם גם הוא את עבודות המחקר שלו ולא רק ללמוד מהן לצורך פעילות ההוראה שלו.

הדילמות והפתרונות שהעלו חברי הסגל האקדמי מעידים על מודעות גבוהה לסוגיות האתיות. לנוכח הרגישות המתגברת במכללות לחינוך למחקר ולסוגיות אתיות במחקר, על רקע התרחבות תכניות התואר השני והתפיסה של הכשרה מבוססת מחקר, יכול המחקר הנוכחי להעלות את המודעות של אנשי סגל במכללות לחינוך לסוגיה הנדונה ולתרום נדבך לשיח המחקרי ההולך ומתעצם במכללות לחינוך. המחקר הנוכחי מעיד על קיומו של שיח של חברי הסגל האקדמי במכללות לחינוך במרחב שבין היותם בעלי סמכות וכוח מתוקף תפקידם כמרצים וכמנחים לבין היותם אכפתיים ותומכים בתפקידם כמכשירי מורים וכמודלים למחקר-מורה. זהו שיח המשמש היום, ככל הנראה, כשיח פנימי של המרצה-החוקר, ויש מקום להאירו כשיח ציבורי-אקדמי בין חוקרים בתחום החינוך בפרט ובאקדמיה הישראלית בכלל.

15. משרד החינוך (13/8/2010). המדען הראשי, <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Scientist/IsOfMeyda/>, אוחרזר ב-9/10/2010.

16. ראו לדוגמה התייחסות לאיסוף נתונים ושימושם על ידי סטאזרים באוניברסיטת לברן: <http://laverne.edu/academics/institutional-review-board/assets/IRB.pdf>

17. Bartlett, A. & Mercer, G. (2000). Reconceptualising discourses of power in postgraduate pedagogies. *Teaching in Higher Education*, 5(2), 195-204.

18. Chapman, V.L. & Sork, T.J. (2001). Confessing regulation or telling secrets? Opening up the conversation on graduate supervision. *Adult Education Quarterly*, 51(2), 94-107.

19. ICMJE (2009). Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals: Ethical considerations in the conduct and reporting of research: Authorship and contributorship. *International Committee of Medical Journals Editors*. http://www.icmje.org/ethical_1author.html. Retrieved 21/8/2011.

20. AERA (2004). Ethical standards - III. Guiding standards: Intellectual ownership. American Educational Research Association. <http://www.aera.net/aboutaera/?id=175>. Retrieved 21/8/2011.

21. Sandler, J.C. & Russell, B.L. (2005). Faculty-student collaborations: Ethics and satisfaction in authorship credit. *Ethics and Education*, 1(2), 163-175.

22. Madsen, S.R. & Davis, J.H. (2009). Faculty ethics unveiled: Scholarship - et tu, Brute? *Asia-Pacific Conference on Educational Integrity: Creating a Culture of Integrity*. Wollongong, Australia. Sep. 2009. Available at: http://works.bepress.com/susan_madsen/23

23. AAUP (2009). Statement on professional ethics. American Association of University Professors. <http://www.aaup.org/AAUP/pubsres/policydocs/contents/statementonprofessionalethics.htm>

24. צבר בן-יהושע, נ', דושניק, ל' וביאליק, ג' (2007). מי אני שאחליט על גורלם? דילמות אתיות של מורים. ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית, עמ' 1.

25. Tilley, S. & Gormley, L. (2007). Canadian university ethics review - Cultural complications translating principles into practice. *Qualitative Inquiry*, 13(3), 368-387.

26. Steneck, N.H. (2007). *ORI introduction to the responsible conduct of research*. Washington, D.C.: Secretary of Health and Human Services.

27. דושניק, ל' וצבר בן-יהושע, נ' (2006). אתיקה של המחקר האיכותני. בתוך נ' צבר בן-יהושע (עורכת). *מסורות וזרמים במחקר האיכותני* (עמ' 343-403). אור-יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר מוציאים לאור בע"מ.

28. יש לציין שבמכללה הנדונה מקובל להעביר לספרייה עבודות סמינריוניות ועבודות גמר מצטיינות של סטודנטים בתואר השני, ומכאן התפיסה שהמחקר הוא כמו דוח או ספר העומד לרשות הציבור הרחב.

29. Patterson, M. Jackson, R., & Edwards, N. (2006). Ethics in aboriginal research: Comments on paradigms, process and two worlds. *Canadian Journal of Aboriginal Community-Based HIV/AIDS Research*, 1, 47-61.

חדש בהוצאת הספרים של מכון מופ"ת

הערכה כתהליך מכוון

עורכות: ברברה פרסקו, חרותה ורטהיים, רבקה לזובסקי

בשנים האחרונות מדידה והערכה היו לחלק בלתי-נפרד מהפעילות הארגונית המתבצעת בכל מגזר במשק. בתחומי החינוך והרווחה הערכת פרויקטים ותכניות נחשבת לאמצעי יעיל ואף הכרחי לפיתוחם ולשיפורם, כמו גם לשקיפות של העשייה ותוצריה. במסגרות החינוך למיניהן הערכת הלמידה של תלמידים והערכת תפקודם של מורים, מנהלים ועובדי חינוך אחרים היו לפעולות שבשגרה. הספר עוסק בסוגיות מגוונות בהערכה. מוצגים בו ניירות עמדה, מאמרים עיוניים, מחקרים אמפיריים ודוגמאות להערכת תכניות ופרויקטים. הוא נחלק לשלושה שערים: השער הראשון עוסק בתרומתה של ההערכה לתהליכי שינוי מנקודת מבטם של המערך, המזמין והלקוחות; השער השני עוסק בגישות ובשיטות בהערכה, כמו למשל שילוב בין שיטות כמותיות ואיכותניות, הערכה שיתופית והערכת התאוריה של תכנית; השער השלישי והאחרון עוסק בפעולות הערכה בחייו של מוסד אקדמי.

עיצוב מדיניות חינוכית - גישה הוליסטית כמענה לשינויים גלובליים

מרים בן-פרץ

ספר זה מבוסס על שתי הנחות: האחת, עיצוב מדיניות חינוכית הנעשה כתגובה נאותה לאתגרי הגלובליזציה, מחייב התייחסות הוליסטית למספר היבטים: הגירה, כלכלה, סביבה וטכנולוגיה. ההנחה האחרת היא כי על מנת לעצב מדיניות שתענה על מגוון אתגרים אלו, יש צורך בקואורדינציה בין תחומים מרכזיים בחינוך: תכנון לימודים, הוראה והכשרת מורים. הספר מנתח מקרים אחדים של מדיניות חינוכית בישראל ומחוץ לה, ומציג מודל הוליסטי חדשני, עיוני ומעשי, לעיצוב מדיניות החינוך.